

אתר דעת - מכללת הרצוג

מקדמים

103

במקדמים...
 ב"מקדמים"
 תיבה שפשוטה כמדרשה
 מאת

היהודה אליצור
 ויעל אברם ממצרים... ולוט עמו... חלך למסעיו מגב ועד בית אל...
 וישא לוט את עיניו... ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן ויסע לוט מקדם
 ויפרדו איש מעל אחיו. אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הכנען.
 ודרשו בכרמית רבה: יסע לוט מקדם - הסיע עצמו מקדמו של עולם.
 אי אפשר לא באברהם ולא באלוהו.
 לכאורה, לפנינו מדרש אנדה הדורש את המלה "מקדם", מוציא אותה מידי
 פשוטה על מנת להפוך בעותו של לוט. והוא לא קשה לעמוד על העובדה כי
 ביסוד המדרש מונחת בעיה פרשנית-אונגרפית, שלא באה על פתונה המלא
 עד היום ואף על פי שמפרשים וחוקרים לא מעטים נזקקו לה. אם נסע לוט
 מבית אל לככר הירדן, הרי לא נסע ממזרח למערב, כפי שמשמע מן המלה
 מקדם, כי אם להפך ממערב לדרום מזרח.

כיון שהבעיה עומדת כל-כולה על אות אחת - אילו נאמר לקדם או קדמה
 במקום מקדם היה שפיר - הרי לא מעטים מתעלמים ממנה ויש מחליפים את
 האות הטורדנית באות אחרת. בראש הללו צועדים המתרגמים שהרשות נתונה
 להם, כידוע, מקדמת דגא, לא לתרגם פסוק כצורתו¹. כך מתרגם, למשל,

1. כרמית רבה, א-ב.
2. מ' (מ"א) י"ב, בתוצ' תיאודור 394 ועי' שם ל"ח ב', תוצ' תיאודור 356.
3. היינו מן הקב"ה.
4. כך מגדירו רש"י שם בפרוש, בנגוד לפרושו שלו ועי' בהערה הבאה.
5. כפי "הפסוק" של רש"י שם שהוא אמנם נכון מבחינה מלולית אך לא מבחינה עובדתית ומנחם
 כ"א, ירושלים תשל"ב (98-94) עמד כבר על דברי רש"י ומקצת ממפרשי ורגסותיו עי' ע' 94 הערה
 1 שם. ובהערה 3 ו'4 בעי' 95 שם מוכיח הוא בקצור את הפרשים הדחוקים של אברבנאל, שד"ל,
 מלבי"ם, שאינם נראים לו - ובצדק ע"ש.
6. עי' קדושי מ"ט. דברים דומים על אמנות התרגום נאמרו בכל התקופות ובכל הלשונות.

Strack⁷ בתרגומו המדעי בגרמנית und Lot zog ostwärts (כאילו נאמר קדמה ואף אינו מעיר כלום). בתרגומים האנגליים החל מ-King James version ועד Oxford illustrated לרבות 'החומש הוצי' הרב הכולל הרץ⁸ והתרגום החדש ביותר שיצא לאור 'הוצי' קורן⁹ נאמר and Lot journeyed east בדרך זו הולך גם Benno Jacob בתרגומו¹⁰ וכיוצא בהם עוד מתרגמים ואף פרשנים¹¹.

האחרון שדן במקרא זה, מנחם בן ישר¹² הולך בעקבות נאור¹³ המבאר: "ויסע לוט מקדם - יצא למסעיו ב קדם במזרחה של ארץ כנען". מוסיף עליו בן ישר¹⁴ כי כבר למדנו מפי המכלול לרד"ק שיש מ' במקום ב' המקום והיהו מביא עוד ראיה מן הפסוק "ויט אהלה, בית אל מים והעי מקדם"¹⁵. מתוך כך הוא מתאר את פרשת פרידת לוט כדלקמן: "ואכן בחר לו לוט לגדודיו את כוון המזרח המדברי דוקא, אשר באופקו הרחוק קרצה לו ככר הירדן הפורה. ויסע לוט מקדם והתחיל לרעות ולגדוד ממזרח לאברם ועדיין אהליהם ומקניהם קרובים זה לזה, אך במשך הזמן התרחקו כדרך הגדודים ופרדו איש מעל אחיו עד שלבסוף, ככלות חדשים רבים, נוצר המצב המתואר בפסוק "ב אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הכנען ויאהל עד סדום". ואין הדברים נראים, נכון שיש מ' במשמעות ב' אך לא בבטור כנון זה. מבראשית י"ב, ה אין ראיה שכן זהו פסוק שאין בו שום חריגה מן הסגנון העברי

7. Die Genesis, München 1905 עמוד 53.
8. לונדון תרפ"ט, בראשית 122. אף הוא אינו מעיר כלום.
9. ירושלים תשכ"ו. הטקסט האנגלי ערוך בידי פרופ' הראל פיש.
10. וכיוצא בהם רבים אחרים. מכל מקום די במדגם זה, הכולל שני תרגומים גרמניים בעלי אופי מדעי קטני (אחד מהם קתולי ואחד יהודי) ואחרים אנגליים מהם שנים יהודיים בעלי אופי מדעי פופולרי, נמצאים מאד בקרב הצבור היהודי, והם בני תופתנו כדי להראות כי המתרגמים נוטים להתעלם מן העניין ואולי בצדק, שכן זו בעיה קשה, שלא נמצא לה עד עתה פתרון של ממש. מאידך מבחינת המשמעות הכללית והתיקף (אות אחת!) זה ענין זעיר שאין בו לכאורה מכשול להבנת הפרשה כולה.
11. הנסוח הסביר ביותר של שיטה זו הוא של רד"ק: "מקדם - כלפי מזרח מהמקום שהיה בו. מסעיו היו מצד מזרח". ולקמן יוכח מדוע אין לפרש כך בפסוק זה. לאחרונה ניסה לבאר בדרך זו ד"ר ענת "בתורה לעם" (הוצי' עם עובד תל-אביב 1970) עמ' 801 וזו לשונו: מקדם - לצד מזרח (יש שלטת היום "מך" המשמעות של מלת היום "אל"), ואין דבריו נראים. יש שני משמעות של מ' היום, אך לא בצדקן כנון זה ועי' לקמן.
12. עי' למעלה הערה 5.
13. המקרא והארץ (תל-אביב תשי"ב) א' 25 ויש עוד פרשנים המבארים בדומה לפרשנו.
14. במאמרו שם ע' 96 הערה 7.
15. בראשית י"ב, ה.

הפשוט ולא ידוקא של המקרא. לדוברי עברית בכל הדורות מובן וברור התאור של מקום אהל אברם בין בית אל ובין העי. גם בימינו אפשר לומר כי בית אל היתה ממערב (היינו במערב אהל) והעי ממזרח (היינו ממזרח אהל), מזרחה. לאהל. לא כן הצרוף נסע מ... זהו צרוף שכית למדי במקרא ובכל מקום בלא יוצא מן הכלל פרושו התרחק ממקום. "ויסעו מבית אל והיו עוד כברת ארץ לבוא אפרתה"¹⁶ - לא יתכן לפרש אלא בדרך אחת. "וישב רבשקה וימצא את מלך אשר גלחם על לבנה כי שמע כי נסע מלכיש"¹⁷ לא יעלה על הדעת כלל לפרש כי מלך אשר היה נוסע בתוך לכיש או כי נסע ללכיש. "ונסע מחורב"¹⁸ בתקופת יציאת מצרים, משמעותה כמו "ונסעה מזהר אחא"¹⁹ בימי שיבת ציון וכן בכל מקום במקרא.²⁰ אין במקרא בכלל נסע באיזה מקום²¹ ולפיכך אין יסוד לכאורו של נאור. ויסע מקדם - נסע בקדם.²² ועוד, לא מצאנו בשום מקום כי קדם הוא כביכול שם הבל ארץ כנען. לא יתכן, אפוא, לפרש נסע בקדם, "במזרחה של ארץ כנען" כלשון נאור.

כיון ש"מקדם" אינו ב קדם שוב אין טעם להדחק ולומר כי לוט נוד זמן רב אי שם במדבר בית און ובמדבר יהודה ורק "לבסוף ככלות חדשים רבים" הגיע לכבר הירדן. לא כך משתמע מדברי הכתוב: "וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה... כן ה' כארץ מצרים... ויחבר לו לוט את כל ככר הירדן... ויסע לוט... ויפרדו... אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הככר" שלוש פעמים חזר הכתוב על פניהו של לוט לככר, שתי פעמים ("וירא את כל ככר הירדן... ויחבר לוט את כל ככר הירדן") לפני הנסיעה ואך הסכום: אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הככר. אחרי הנסיעה. משמעות הכתובים וסדרם מלמדים כי נסיעתו "מקדם" היתה תוצאה של בחירת הככר וכי שמה שם מגו תיכף לפרדתו.

16. בראשית ל"ה, טז.
17. מ"ב, י"ט, ה' יסעיה ל"ח, ה'
18. דברים א', י"ט.
19. עזרא ח', לא.
20. עיי למשל בראשית ל"ה, טז; שמות ט"ז, א; במדבר י"א, לה; דברים י"ג, ו-ז; יחזקאל א, שו"ט; י"ח, י"א; ירמיה ד', ז ועוד.
21. וירמיה ל"א, כד אינו ענין לכאן שכן נסע בעדר אינו מצוין. מקום הנסיעה, מצאנו יעד או שם כי אם צורת המנהג הנוסע וסיכו.
22. אף שגוי הלשון ועיצובה כפי נאור: "יצא למסעיו בקדם" אינו מתייל, כי גם זה זר ללשון המקרא. מצאנו: "ויילך למסעיו מנגב ועד בית אל" (בראשית י"ג, ג) ואלו - יצא למסעיו במקום - לא מצאנו.

[4]

יהודה אליצור

מענינת הערתו-השערתו של B. Jacob בפרושו לפסוקים אלה. כי "כנ ה' כארץ מצרים" הוא אולי קריאת התפעלות של לוט. על כל פנים מסתבר לפי הפשט כי לוט לא נדד במדבריות כי אם נסע לככר הירדן. הבאור של נאור-בן-ישר לא כיוון אפוא לענ"ד לפשוטו של מקרא. ברם, נדמה לעומת זאת, כי בן-ישר היטיב להגדיר את הכוונה הכללית של הענין כולו. בצדק הוא מציין²³ כי יש במשמעות "ירפרדו איש מעל אחיו לא רק פרידה לוקאלית, טכנית משום מקומות מחיה ומשום דרכי שלום, אלא פרידה ממורשת יעוד אברים" וכי השואת הככר לארץ מצרים רומזת כי: "זה עתה שב עם אברם ממצרים... עתה בוסר הוא בהר כנען ("הר נחלתך" "הר הקדש" עיקר קדושתה של ארץ ישראל) התלוי בחסדי שמים ולמטר השמים ישתה מים. רואה לוט ארץ שהיא כארץ מצרים, כולה משקה ומבקש לשוב אליה". ואחרון אחרון יפה העיר²⁴ כי במדרש חז"ל "אי אפשי לא באברהם ולא באלהו" עוז עומק פשוטו של מקרא.

ובכל זאת מה פרושו המלולי המדויק של "מקדם" ומה זיקתו למגמה הכללית הנ"ל?

נראים הדברים כי הצדק עם המפרשים²⁵ את פשט הלשון יסע לוט מקדם – נסע ממקום מאהלו של אברם. ואין "מקדם" אלא קצור של "מקדם לבית אל"²⁶, מקום שם נטה אברם את אהלו בתחילה וגם לבסוף אחרי שובו ממצרים.²⁷

ואולם כאן ראוי לשאול: מה ראה הכתוב לדבר בלשון רמזים כגון זו במקום לומר, פשוט, יסע משם²⁸ או יסע, כרגיל במקרא?

מסתבר שבנקודה זו יורד פשוטו של מקרא לעומק פשוטו, כפי שניסח המדרש: אי אפשי לא באברהם ולא באלהו.

הכתוב אינו אומר יסע משם; כיון שהוא מבקש לרמח, שלא היתה זו נסיעה ממקום סתם. בית אל לא היתה תחנה גרידא, מאהל בדרך. "ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל... ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה'".

23. בע' 97 במאמרו שם.
24. בהערה 14 בע' 98 שם.
25. הייזנהיים ולאחרונה טגל בפרושו הקצר לבראשית (מהדורה ספרותית, תל-אביב תשי"ג).
ויתכן שכן פרש כבר בעל המגילה החיצונית הקדומה לבראשית השם בני אברם: (דף XXXI שורה 6) "בחר יומא דן פרש לוט מן לואתו... ואול ויתב לה בבקעת ירדנא".
26. ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל, בראשית י"ב, ה.
27. בראשית י"ג, ג-ד.
28. כמו בבראשית כ', א, במדבר כ"א, יב, יג, שופטים י"ח, יא.
29. בראשית י"ב, ח.

[5] מקדם, תיבה שש שוטה כמדרשה

ובשוב אברם ממצרים חזר הכתוב ומדגיש: "וילך למסעיו מגב ועד בית אל עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה בין בית אל ובין העי. אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם אברם בשם ה"³⁰. הקריאה בשם ה' בתורה אינה תפילה או הודיה סתם כמו בספרי נ"ך³¹ כי אם צורה קדומה, נשגבה ואולי מסתורית של עבודת ה', ובקשת קרבנו³². שהכתוב העלים טיבה ופרטיה. מצאנו קריאה בשם ה' בתורה אך באנוש, באברהם, ביצחק ובמשה³³ ובכל מקום מתלווה לה נימה של יחוד וחרדת קודש. משקרא אברם בשם ה' בבית אל נתקדש המקום³⁴ והפך במידת מה לסמל. כל המקומות שחנה בהם בשובו ממצרים כלולים בכנוי הסתמי הכולל "מסעיו" ואילו בבואו לבית אל, הריהו בא. "אל מקום המזבח אשר עשה שם... ויקרא שם... בשם ה'". ודין יציאה כדן כניסה. כשם ששיבת אברם לבית אל היא שיבה אל מחיצת אלהיו כך נסיעת לוט משם היא פרישה מאלוהי אברם. "ויסע לוט מקדם" פרושו, אפוא, מקדם בית אל, היינו יציאה ממקום המזבח אשר עשה אברם, עזיבת המקום אשר קרא שם אברם בשם ה', ואולם בצד החיוב, באברם, אומר זאת הכתוב במפורש "וילך... אל מקום המזבח אשר עשה... ויקרא שם (= ואשר קרא שם) בשם ה'" כי אברם לא הסתיר שהוא הולך. בכל אוות נפשו אל המקום אשר קרא בו בשם ה'. לא כן בצד השלילה בלוט שטעמו המפורש ונמוקו הגלוי היה כי יורד הוא לחבל סדום ועמורה כי כולו משקה כארץ מצרים. היתר הוא בנדר. צפונות לב על כן הצביע עליו: הכתוב אך ברמז, "ויסע לוט מקדם".

פרשה בפני עצמה היא תרגום אונקלוס, הנוטה כאן מן התרגום הרגיל של מלה זו "ממזנח" (= ממורח)³⁵ והריהו "מתרגם" בקדמיתא, היינו בתחלה,

30. שם י"ג, ג-ד.

31. כגון מיא י"ח, כד, מ"ב ה', יא, ישעיה י"ב, ד, יואל ג', ה, תהלים ק"ה, א ועי' לקח טוב לבר' י"ב, ה: "התחיל לגייר גרים... ליהד שם שמים בפי' הם" גם קאסטו מדגיש בפרושו שיש משמעות מיוחדת לכינוי זה כאן וחריתו מנאר, בדומת ללקח טוב ה"ל.

32. עי' מה שכתב Otto בספרו Das Heilige 263 על טיב הקריאה האכסטית לה' באישלאם וראה Mowinkel - The Name of the God of Moses H.U.C.A. XXXVIII 121-133.

33. בראשית ד', כו, י"ב, ה, י"ג, ד, כ"א, ל"ג, כ"ה, שמות ל"ג, יט, ל"ד, ה, בראה כי אברהם הינו הקורא בשם ה' המנובוק, שכן במשה לא ברור מי קרא (ה' או משה) ואלו מבין יתר חמש הקריאות יוחדו שלוש לאברהם "שהכיר את בוראו".

34. עי' גם בראשית כ"ה, י"ז, ל"ה, א-ו.

35. כגון במדבר ל"ד, יא "מקדם לעיני" - ממזנח לעיני. לכל הצעיה של מדינתא, קדמיתא וכו' עי' בגמארו המקום של דר' אהרן גרינבאום ב סיני רמ"א (טבת תשי"ג-19), אמנם בפרוש מסקנו

איך דעתי כדעתו.

בראשונה. לא מסתברת דעת המלבי"ם, שלפיה מתכון אונקלוס כביכול, כי לוט יצא קודם ולא נהג דרך ארץ באברים.

גראים הדברים כי אונקלוס הכיר את הארץ וידע שלא נסע לוט ממזרח למערב כי אם להיפך³⁶. אף הוא ידע את מדרש חז"ל וירד לעומק כוונתו של הכתוב כי "מקדם" אינו אלא כנוי הרומי למקום המזבח "מקדם לבית אל". ואילו תרגם את המלה תרגם שגיתי "ממדנח" כי אז היתה זו דוגמה מובהקת של כשלון מן הסוג שחכמים הזהירו מפניו באמרם: "המתרגם פסוק כצורתו, הרי זה בדיא"³⁷. שכן בדרך זו היה מתקפת הרמו החריף הרומי לעיקר כוונתו של המקרא; מאידך היה זה מוטעה גם מבחינה עניינית, שכן לא נסע לוט ממזרח למערב ואף לא בא הכתוב להורות כוח מסעו.

מה עשה, אפוא, אונקלוס בחכמתו? במקום לתרגם את המלה, הציג במקומה מלה ארמית מקבילה שיש בה כל הסגולות שיש ב"מקדם" העברית. מה "מקדם" היא תיבה פרובלימטית שאי אפשר לפרשה כאן כפשוטה, אף "בקדמיתא" תרגם יוצא דופן "המעכב את הקריאה". והעיקר, מה "מקדם" אינו אלא רמז למקום מאהלו של אברם ליד בית אל על משמעותו, אף בקדמיתא (דודק): "בקדמיתא ולא מקדמיתא כפי שמחייב לכאורה המקור העברי מקדם), אינו אלא רמז לאמור למעלה "עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה בין בית אל ובין העי". ובלשון אונקלוס: עד אתרא דפרסיה תימן למשכניה בקדמיתא בין בית אל ובין עי".

והעיקר להלן: אל מקום המזבח אשר עשה בראשונה ובלשון אונקלוס: לאתר מדבחה דעבד תמן בקדמיתא³⁸. נמצא התרגום אומר בארמית מה שרומז "מקדם" בעברית, היינו לוט עזב את מקום מאהלו של אברם, את מזבחו ואת אמתו.

העיצוב האגודי הפיזי של בראשית רבה "הסיע עצמו מקדמונו של עולם", נאמן לתוכן הרעיוני של הכתוב, אך הוא מפקיע כליל את הוויקא המלולית הפשוטה של "מקדם" למקום כלשהו עלי אדמות והריוו משעבדה כליל לרעיון³⁹.

36. כפי שחטביר, אל נכון, נמינה לגר והנצי"ב בהעמק דבר.
37. קדושין מ"ט.
38. בראשית י"ג, ב-ג. לויקה אשורית של התרגום לבראשית רבה רמז גם פרס' יהודה קמלוש במחקרו החשוב הקבלות אגודיות בתרגום אונקלוס (בהוצאת: בודשט 1989) ע' 21-22.
39. אולי מתוך אסוציאציה של "אלתי קדם" (דברים ל"ג, כז) והרי כנוי מקביל לו מצאנו כבר בימי אברהם: אל עולם (בראשית כ"א, לג) והשווה הקבלה זו של קדם-עולם לדברים ל"ג, טו ועוד.

